

بسمه تعالی
وضعیت مردم در عصر ظهور از منظر آیات و روایات

رضوان خدیری^۱

چکیده

عصر ظهور، عصر تجلی ولایت حق و دین حقیقی در تمام جهان است؛ در این دوران انسان و جهان به بالاترین مرحله کمال خود می‌رسند؛ خداوند در قرآن کریم و عده قطعی داده است که انسان‌های صالح تا بر زمین حاکم می‌کنند که بر اساس روایات شیعه و سنی این و عده با ظهور امام زمان (عج) محقق می‌شود، عصر ظهور و عصر صنفی باوری قطعی و همگانی است که همه ادیان و شرایط توحیدی و غیر توحیدی نوید چنین دورانی به پیروان خویش داده‌اند، از آن جا که عوامل بدبینی بیشماری نسبت به آینده بشر در جهان دیده می‌شود؛ اما اوضاع کنونی جهان قابل دوام نیست و دیر یا زود گردونه زمان به نفع محرومان خواهد چرخید و مفساد اجتماعی و کشمکش‌های کنونی جای خودش را به امنیت و آرامش خواهند داد. این مقاله تحت عنوان وضعیت مردم در عصر ظهور از منظر آیات و روایات، با هدف معرفت یافتن انسان‌ها نسبت به امام زمان (عج) و سبک آگاهی درباره ظهور آن حضرت؛ نقش امام زمان (عج) را در زندگی انسان پررنگ تر می‌سازد؛ از طرفی طرح مسئله ظهور، فواید بسیاری از جمله نویدبخش عشق و محبت و همدلی میان افراد جامعه است و انسان را به آینده امیدوار می‌سازد و این مقاله می‌تواند در این زمینه موثر باشد تا چشم اندازی برای آینده‌ای مطلوب قرار گیرد. مقاله حاضر به روش نقلی و میانی و گردآوری اطلاعات صورت کتابخانه‌ای و پردازش اطلاعات بصورت توصیفی - تحلیلی یافته‌هایی در مورد وضعیت اعتقادی حرام در عصر ظهور که شامل: از بین رفتن سرعت‌ها، تقویت ایمان دینداری، رجعت اولیای الهی و ترویج قرآن و سنت و وضعیت اخلاقی مردم در عصر ظهور که شامل از بین رفتن تبعیض و تقسیم اموال، ریشه کن شدن فقر، امنیت در همه ابعاد و برقراری عدالت و برابری دارد و آنها را از منظر آیات و روایات مورد بررسی قرار داده است.

واژگان کلیدی

وضعیت، اجتماع، ظهور، عصر

۱ - طلبه سطح ۲ (کارشناسی، حوزه علمیه خواهران مدرسه نرجس(س)، زاهدان، خیابان شریعتی،
تلفن ۰۵۴۳۳۲۲۲۶۵۶

مقدمه

بدون تردید اعتقاد به منجی و مصلح جهانی برای جامعه بشری سرمایه ای ارزشمند تلقی می شود، زیرا اگر ناامیدی و یأس در فردی زنده شود سعادت و خوشبختی آن فرد از جهات مختلف در معرض سقوط حتمی قرار خواهد گرفت .

اگر جامعه انسانی مأیوس شود نمی تواند ارزش ها و هنجارهای انسانی مثل عدالت اجتماعی را در خط زنده نگه دارد تا در گرتو آن ریشه همه ظلم ها ، ستم ها و جنایات از ریشه برکنده شود ؛ از طرفی انسان نمی تواند زندگی توأم با خوشبختی و آسایش را برای خود فراهم کند .

آمارها نشان می دهد که افزایش جرم و جنایات و تجاوز به حقوق ملت ها هر روز بر نگرانی های بشر می افزاید ، با گسترش ظلم و فساد و هرج و مرج ، قلب عمومی برای عدالت زیاد شده است.

گسترش فرهنگ های غربی در جامعه کنونی ؛ آن ها را دچار غرب زدگی کرده است ، و این موضوع آثار سوء زیادی روی خانواده ها و نوجوانان دارد ، مردم کمتر به معنویت و زندگی سرشار از آن اهمیت می دهند و این می تواند پیامدهای منفی در زندگی دنیوی و اخروی داشته باشد ، اینه جاست که اعتماد به یک منجی جهانی می تواند به کمک انسان بیاید .

اعتقاد به منجی انسان ها را از ناامیدی بسوی امید به آینده روشن هدایت می کند ؛ هدف از ارائه این پژوهش دستیابی به شناخت هرچه بیشتر و عمیق تر از منجی جهانی که از نظر دین اسلام حضرت مهدی (عج) است می باشد . در جهان کنونی یکی از مهم ترین دغدغه های بشر رسیدن به آرامش حیات و راحت ممات است که در پرتو آن بتواند به اعتدال فکری ، عقیدتی و روحی برسد و این مسیر نمی تواند مگر با وصال به سرچشمه لایزال الهی و معرفت و شناخت امام زمان خود که در عصر حاضر امام مهدی (عج) می باشد .

از این رو مقاله حاضر به روش نقلی -وحيانی وگردآوری اطلاعات بصورت کتابخانه ای و پردازش اطلاعات بصورت توصیفی- تحلیلی ، برای تحقق اهدافی چون رسیدن به بصیرت و آگاهی نسبت به عصر ظهور امام زمان (عج) و بررسی وضعیت اعتقادی ، اخلاقی و رفتاری مردم در آن دوران در صدد

پاسخگویی به این سوال است که وضعیت مردم در عصر ظهور در ابعاد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری از منظر آیات و روایات چیست؟؟

براساس مطالعات اولیه می توان گفت که : از بین رفتن بدعت ها، تقویت ایمان و دینداری ، رجعت اولیای الهی و ترویج قرآن و سنت از وضعیت اعتقادی مردم در عصر ظهور می باشد ، همچنین رشد فضائل اخلاقی ، ارتقای سطح تربیت و تذهیب نفس در ریشه کن شدن رذائل اخلاقی از وضعیت اخلاقی مردم در عصر ظهور می باشد و در آخر از بین رفتن تبعیض و تقسیم اموال ، ریشه کن شدن فقر ، امنیت همه ابعاد و برقراری عدالت و برابری از وضعیت رفتاری مردم در عصر ظهور می باشد .

که در این پژوهش سعی شده است مورد بررسی قرار گیرد و هدف آن مقایسه این مولفه ها در جامعه حاضر با جامعه امام زمان (عج) است تا توانایی لازم بر زمینه سازی ظهور و اصلاح شرایط مردم تا آن جا که از دست بشر قابل حل است به دست آید .

پیشینه

مسئله وجود منجی مسئله ای است که از زمان پیامبر گرامی اسلام ، برای مردم بیان شده و تا به امروز مورد بحث قرار گرفته ؛ همچنین براساس بسیاری از آموزه های قرآنی و روایی متوجه می شویم که ظهور امام زمان (عج) یک امر مسلم و قطعی است که زمان آن تنها به امر و اراده خداست ، لذا در این زمینه و مسائل مربوط به آن نگاشته های زیادی به چشم می خورد و هرکس به اندازه توان خود در این باره قلمی زده است .

از جمله پژوهش هایی که در این زمینه انجام شده است :

۱ - تاریخ عصر غیبت نوشته مسعود پورسیدآقای از انتشارات آینده روشن است که این کتاب به بررسی وضعیت اجتماعی و فکری مردم در آستانه عصر غیبت پرداخته است اما مقاله حاضر درباره وضعیت اعتقادی و اخلاقی و رفتاری مردم سخن می گوید .

۲- کتاب سیاست و مهدویت نوشته غلامرضا بهروزلک از انتشارات حکمت رویش است که پیرامون وضعیت سیاسی عصر ظهور بحث می کند .

۳ - کتاب تحلیل تاریخی نشانه های ظهور نوشته مصطفی صادقی کاشانی از پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی که نشانه ها و علائم ظهور را مورد بررسی قرار داده اما درباره وضعیت مردم در آن دوران سخن نگفته است لذا مقاله پیش رو در این باره بحث می کند .

۴ - مقاله موقعیت فرهنگی جهان از ظهور منجی تا وقوع قیامت ، نوشته منیژه قضاوی می باشد که وضعیت فرهنگی جهان اسلام را در عصر ظهور مورد بحث قرار می دهد .

۵ - مقاله علائم ظهور امام عصر (عج) نوشته خادمه بتول و زهرا عصمت می باشد که پیرامون نشانه های ظهور امام زمان (عج) بحث می کند اما مقاله پیش رو در مورد وضعیت اعتقادی اخلاقی و رفتاری مردم در عصر ظهور است.

الف) مفهوم شناسی

قبل از وارد شدن به بحث بهتر است با برخی مفاهیم اصلی در این مقاله آشنا شویم.

۱- وضعیت

اولین کلمه که مورد بررسی قرار می گیرد وضعیت است و این کلمه دارای دو معنای لغوی و اصطلاحی می باشد.

اول) وضع در لغت :

وضع یعنی پایین و فرودین ، معنیش از حط و انحطاط فراگیرتر است همچنین مواضع که جمع موضوع است به معنای جا و مکان هرچیزی که در دسترس باشد.^۱ در جای دیگر آمده است که وضع به معنی گذاشتن است مثل گذاشتن بار بر زمین ، و مراد از وضع چنان که گفته اند ایجاد است که به معنی احداث و ساخته شدن است و موضع که از ریشه (و ض ع) ساخته شده است، مصدر میمی و اسم مکان است.^۲ وضعیت در لغت به معنای طرز استقرار ، موقع ، موقعیت ، مثل وضعیت اجتماعی ، سیاسی و... توضیح اینکه این کلمه را فارسی زبانان از وضع عربی ساخته اند.^۳

دوم) وضع در اصطلاح

گفتیم وضع در لغت به معنای قرار دادن و نهادن است و در اصطلاح نیز همین معنی مورد نظر است . یعنی گذاشتن و قرار دادن برای معنا .^۴ بنابراین می توان گفت : وضع به معنی گذاشتن است و وضعیت که از آن ساخته شده است به معنای موقعیت هر چیزی است که در زبان فارسی کاربرد دارد.

۱ - راغب اصفهانی ، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، ج ۱، ص ۸۷۴

۲- علی اکبر قرشی بنایی، قاموس قرآن، ج ۷، ص ۲۲۴

۳- معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۹۹۰

۴- علی اکبر قرشی بنایی، قاموس قرآن، ج ۷، ص ۲۲۴

۲- اجتماع (جامعه)

دومین کلمه ای که مورد بررسی قرار می‌گیرد اجتماع است و این کلمه دارای دو معنای لغوی و اصطلاحی می‌باشد.

اول) اجتماع در لغت

اجتماع به معنای گرد آمدن ، تجمع ، اجتماع ، فراهم آمدن می‌باشد. همانطوری که گفته می‌شود اجتماع کردن یعنی گردآمدن ، فراهم آمدن.^۵ واژه جامعه نیز از نظر لغوی اسم فاعل مونث از مصدر جمع و به معنای گردآورنده ، فراهم‌کننده و جمع کننده است. این واژه عرفا به معنای "گروه" خصوصا گروهی از انسان‌ها به کار می‌رود.^۶

دوم) اجتماع در اصلاح

اجتماع یا جامعه در اصطلاح عبارت است از مجموعه‌ای از افراد انسانی که با نظامات و آداب و سنت و قوانین خاص به یکدیگر پیوند خورده و زندگی دسته جمعی دارند و یک جامعه را تشکیل می‌دهند.^۷ بنابراین می‌توان گفت: منظور از اجتماع گروهی از انسان‌ها هستند که به صورت دسته‌جمعی در یک مکان مثل شهر و کشور و... زندگی می‌کنند و یک جامعه را تشکیل می‌دهند.

۳- ظهور

سومین کلمه ای که مورد بررسی قرار می‌گیرد ظهور است و این کلمه دارای دو معنای لغوی و اصطلاحی می‌باشد.

اول) ظهور در لغت

این کلمه در لغت به معنای آشکار شدن، آشکارا شدن ، پدید آمدن ، ظاهر شدن^۸ و غلبه و بالا رفتن است.^۹ همچنین در جای دیگر آمده است واژه ظهور بر هر شی آشکار که با چشم سر یا بصیرت قابل رویت باشد اطلاق گردیده.^{۱۰}

۵- معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۷۹

۶- علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۵، ص ۶۴۸۹

۷- مرتضی مطهری، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی (جامعه و تاریخ)، ص ۳۱۳

۸- علی اکبر دهخدا ، لغت نامه دهخدا ، ج ۵، ص ۶۴۸۹

۹- علی اکبر قرشی بنایی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۲۷۶

۱۰- راغب اصفهانی ، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، ج ۱، ص ۵۴۰

در عصر ظهور عدالت میان فرا چنان فراگیر می شود که مردم آرزو می کنند ای کاش مردگانشان در بین زندگان بودند و از عدالت آن حضرت بهره مند می شدند. امام مهدی (عج) آن چنان عدالت را برقرار می سازند که ذره ای از حق کسی ضایع نمی شود.

پیامبر گرامی اسلام (ص) در این باره می فرمایند: «يَبْلُغُ مِنَ رَدِّ الْمَهْدِيِّ الْمَظَالِمَ حَتَّى لَوْ كَانَ تَحْتَ مِنْسَاتِسَانِ شَيْءٌ اِنْتَزَعَهُ حَتَّى يَرُدَّهُ»^۵ مهدی (عج) در بازپس گرفتن حقوق بدان جا رسد که اگر در بن دندان انسانی، حق فردی در دیگر نهاده باشد آن را بازپس گرفته و به صاحب حق برمی گرداند. بنابراین می توان گفت: آخرین حجت الهی، عصاره تمام انبیا و اولیاست و در صدها روایات، سخن از عدالتگری ایشان مطرح شده است و از ایشان به عنوان مظهر و تجلی کامل عدالت یاد گردیده است. که این مقاله تنها به ذکر قطره ای است دریا بسنده کرده است.

آری مهدی موعود با ظهور خود جهان را پر از عدل و داد می کند و به مردم ستمدیده یاری می رساند.

۳- شیخ عاملی، اثبات الهداه بالنصوص و المعجزات، ج ۵، ص ۱۴۹

۴- نعمانی، الغیبه، ص ۱۵۹

۵- صدر، موسوعه الاحادیث الامام المهدی (عج)، ج ۱، ص ۲۲۱

نتیجه گیری

با توجه به مطالب بیان شده در این مقاله با عنوان وضعیت مردم در عصر ظهور از منظر آیات و روایات، می توان گفت: یکی از خواست های بنیادین بشر خسته ی امروز، یافتن دورنمایی از آینده ای روشن و پرامید است. که از بدو پیدایش انسان و هبوط حضرت آدم تاکنون، بشارت فرارسیدن آن داده شده است. آینده ای روشن که شکوه و عظمت آن، دل های ملامال از انتظار و شوق را مدهوش خود کرده است و همین ویژگی باعث طرح پرسش های گوناگون درباره آن شده است که یکی از این پرسش ها وضعیت اجتماعی در عصر ظهور می باشد.

الف) از مهم ترین آثار وضعیت اعتقادی مردم در عصر ظهور می توان به موارد زیر اشاره کرد.

۱- از بین رفتن بدعت ها : در واقع در عصر ظهور بخشی از احکام که به جهت از بین رفتن کتاب ها و احادیث تلف شده و به دست ما نرسید دیده یا در آنها تحریف ایجاد شده است، قطعاً نزد امام زمان (عج) موجود می باشد و ایشان با ظهور خود بدعت ها را نابود می کنند و صورت واقعی احکام را به ما نشان می دهند.

۲ - تقویت ایمان و دینداری : گاهی در اثر شبهات، مومنان در دین و اعتقاد خود دچار تزلزل و شک می شوند و این باعث می شود که انسان از ایمان راسخ و محکمی برخوردار نشود. با ظهور حضرت مهدی(عج)، پاسخگویی به شبهات ایمان و دینداری مومنان تقویت شده و اعتقاد آنان محکم می شود.

۳ - رجعت اولیای الهی : رجعت از اعتقادات شیعه است و برای اثبات آن به آیات و روایات زیادی استناد شده است. عالمان شیعه رجعت را همزمان با ظهور حضرت مهدی(عج) دانسته اند. و درباره رجعت کنندگان نظرات متفاوتی وجود دارد.

۴ - ترویج قرآن و سنت : در حقیقت در عصر ظهور، قرآن و دین اسلام از مظلومیتی که در دوران غیبت داشته اند بیرون آمده و در سراسر جهان گسترش پیدا می کنند، مردم به دین اسلام ایمان آورده و کتاب قرآن را می شناسند و حقایق آن را فرا می گیرند.

ب) از مهم ترین آثار وضعیت اخلاقی مردم در عصر ظهور می توان به موارد زیر اشاره کرد.

۱- رشد فضائل اخلاقی : امام مهدی(ع) نخست به تربیت انسان ها می پردازد تا دیگر برنامه های اجتماعی خود را به شایستگی انجام دهد. عصر ظهور دوران رهایی انسان از کاستی ها و مزین شدن به فضائل و صفات نیکوی اخلاقی است.

۲- ارتقای سطح تربیت و تهذیب نفس : تکامل تربیت و بلوغ روحی انسان، از جمله برنامه های مهم امام زمان(عج) در عصر ظهور است در واقع امام زمان(عج) برنامه های دیگر خود را از این نقطه زیربنا آغاز می کنند و به دنبال این اصل، دیگر مشکلاتی که در دوران غیبت وجود داشت برطرف می گردد.

۳- ریشه کن شدن رذائل اخلاقی: در یگانه دوران ظهور، بشر از دام رذائل اخلاقی رهایی می یابد و وجود او به لطف حضور امام عصر(عج) از صفات بد پاک شده و به صفات نیکو و پسندیده روی می آورد.

ج) از مهم ترین آثار وضعیت رفتاری مردم در عصر ظهور می توان به موارد زیر اشاره کرد.

۱- از بین رفتن تبعیض در تقسیم اموال : در دوران ظهور قائم(عج) خبری از تبعیض های طبقاتی نیست و همه چیز به نحو احسن میان همه مردم تقسیم می شود.

۲- ریشه کن شدن فقر : در عصر ظهور، فقر که یکی از معضلات جامعه بشری در همه دوران ها بوده است به کلی برطرف می شود و به جای آن ثروت جهان را فرا می گیرد.

۳- امنیت در همه ابعاد : در یگانه دوران ظهور، امنیت که لازمه یک زندگی بدون دردس است سر و راحت است در سراسر جهان و در همه ابعاد محقق می شود.

۴- برقراری عدالت و برابری : یکی از نیازهای جامعه بشری، وجود عدالت بوده و هست که در عصر ظهور این امر به وسیله امام زمان (عج) تحقق می یابد و همه مردم طعم شیرین عدالت و برابری را می چشند .

منابع:

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

فارسی

۱- محسنی دایکندی، محمد عظیم، ۱۳۲۹ ، رجعت در عصر ظهور، قم، بنیاد فرهنگی مهدی موعود(عج)

۲- صمدی، قنبرعلی، ۱۳۹۴، رجعت در قرآن و روایات، قم، بنیاد فرهنگی مهدی موعود(عج)

۳- سلیمانیان، خدامراد، ۱۳۸۸، فرهنگ نامه مهدویت، تهران، بنیاد فرهنگی مهدی موعود(عج)

۴- مجتهدی سیستانی، مرتضی، ۱۳۸۵، دولت کریمه امام زمان(عج)، قم، نشر الماس

۵- کارگر، رحیم، ۱۳۹۰، جهانی شدن و حکومت جهانی حضرت مهدی(عج)، قم، بنیاد فرهنگی

مهدی موعود(عج)۶-جهانیان، ناصر، ۱۳۸۳، جهانی سازی، عدالت اقتصادی و مهدویت، بی جا

۷- صافی گلپایگانی، لطف الله، ۱۳۹۳، نوید امن و امان، قم،دفتر تنظیم و نشر آثار آیت الله گلپایگانی

۸- صمدی، قنبرعلی، ۱۳۹۳، سیره امام مهدی(عج) در عصر ظهور، قم، بنیاد فرهنگی مهدی

موعود(عج)

۹- بنیاد فرهنگی مهدی موعود(عج) با همکاری رادیو معارف، ۱۳۹۴، معارف مهدوی، قم، بنیاد

فرهنگی مهدی موعود(عج)

۱۰- پور سید آقایی، سید مسعود، بی تا، مبانی اعتقادی مهدویت، بیجا، بی نا

۱۱- کریمی، مرزبان، ۱۳۹۴، مهدی و مهدویت، اصفهان، نقش نگین

۱۲- لطفی، محمد مهدی، ۱۳۹۱، دین جدید در عصر ظهور، قم، بنیاد فرهنگی مهدی موعود(عج)

۱۳- کارگر، رحیم، ۱۳۸۷، تعلیم و تربیت در عصر ظهور، قم، بنیاد فرهنگی مهدی موعود(عج)

۱۴- رستمی، محمدعلی، ۱۳۹۷، سبک زندگی: مقایسه مولفه های زندگی بشر در عصر غیبت و عصر

ظهور، قم، بنیاد فرهنگی مهدی موعود(عج)

۱۵- صدر، سید محمد، ۱۳۸۹، تاریخ پس از ظهور، تهران، موعود عصر(عج) چاپ ۳

۱۶- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب اسلامی

۱۷- خمینی، روح الله، ۱۳۸۵، تقدیرات فلسفه امام خمینی، تهران، موسسه تنظیم ک نشر آثار امام

خمینی(ره)

۱۸- دهخدا، علی اکبر، ۱۳۸۵، لغت نامه دهخدا، قم، نشر روزنه

۱۹- مفیدی، محمدرضا، ۱۳۸۰، رجعت، تهران، نشر موعود، چاپ ۲

۲۰- کارگر، رحیم، ۱۳۸۸، از نهضت حسینی تا انقلاب مهدوی، قم، بنیاد فرهنگی مهدی موعود(عج)

۲۱- رضوانی، علی اصغر، ۱۳۸۷، منجی از دیدگاه ادیان، قم، مسجد مقدس جمکران، چاپ ۵

۲۲- رضوانی، علی اصغر، ۱۳۸۵، قرآن و ظهور مهدی(ع)، قم، مسجد مقدس جمکران، چاپ ۲

۲۳- خمینی، روح الله، ۱۳۸۵، امام مهدی ذخیره امامت: امام زمان، انتظار و رسالت منتظران در اندیشه

امام خمینی(ره)، قم، انتشارات زائر

۲۴- شاکری زواردهی، روح الله، ۱۳۸۷، منجی در ادیان، قم، بنیاد فرهنگی مهدی موعود(عج) مرکز

تخصصی امامت و مهدویت چاپ ۳

۲۵- رضایی، علی، ۱۳۹۳، آیین برنامه سازی مهدویت، قم، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران

مرکز پژوهش های اسلامی .

۲۶- رضوانی، علی اصغر، ۱۳۸۵، حکومت حضرت مهدی (عج) در عصر ظهور، قم، مسجد مقدس

جمکران

۲۷- هاشمی شهیدی، اسدالله، ۱۳۸۴، ظهور حضرت مهدی(عج) از دیدگاه اسلام و مذاهب و ملل

جهان، قم، مسجد جمکران

۲۸- طبسی، نجم الدین، ۱۳۸۰، چشم اندازی به حکومت مهدی، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی

حوزه علمیه قم

۲۹- امینی گلستانی، محمد، ۱۳۸۵، سیمای جهان در عصر امام زمان(عج)، قم، مسجد جمکران،

چاپ ۳،

عربی

۱- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۳۸۷، مفردات الفاظ قرآن، قم، نشر نوید اسلام

۲- قرشی، سید علی اکبر، ۱۳۷۸، قاموس قرآن، تهران، دار الکتب اسلامی، چاپ ۸

۳- سلیمان، کامل، ۱۳۸۶، يوم الخلاص، تهران، نشر آفاق، مترجم: علی اکبر مهدی پور.

۴. مجلسی، محمد باقر، ۱۳۸۶، بحار الانوار، تهران، انتشارات اسلامی، ج ۵.

۵- مفید، محمد بن محمد، ۱۴۱۳، الارشاد فی المعرفة حجج الله علی العباد، قم، کنگره شیخ مفید،

چاپ ۱

۶- سمرقندی، محمد بن مسعود، ۱۳۸۰ ق ، تفسیر عیاشی، تهران، مکتب اسلامی، چاپ ۱

- ۷- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۵۰-۱۳۶۳ هـ، مجمع البیان فی التفسیر القرآن، تهران، ناشر فراهانی
- ۸- فیض کاشانی، محسن، ۱۳۷۱ ش، نوادر الاخبار فیما یتعلق باصول الدین، تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- ۹ - حر عاملی، محمد بن حسن، ۱۴۲۵ ق، اثبات الهداه بالنصوص و المعجزات، بیروت-لبنان، موسسه الاعلمی المطبوعات
- ۱۰ - طوسی، محمد بن حسن، ۱۴۱۱ ق، الغیبه، قم، دار المعارف الاسلامیه، ج ۱
- ۱۱- کلیمی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ ق، اصول کافی، تهران، دار الکتب الاسلامیه
- ۱۲- صافی گلپایگانی، لطف الله، ۱۳۸۰ هـ، منتخب الاثر فی الامام ثانی عشر، قم، مکتب آیت الله العظمی صافی گلپایگانی
- ۱۳ - یزدی حائری، علی، ۱۴۲۲ ق، الزام الناصب فی اثبات الحجه الغائب، بیروت-لبنان، موسسه الاعلمی
- ۱۴- قمی، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، ۱۳۹۵ ق، کمال دین، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ ۲
- ۱۵- بخاری، محمد بن اسماعیل، ۱۴۱۰ ق، صحیح بخاری، بی جا، بی نا
- ۱۶ - صدر، محمد، ۱۴۱۲ ق، موسسه الاحادیث الامام مهدی (عج)، بیروت-لبنان، دار المعارف للمطبوعات

پایان